

FÜGGELÉK

Bíró Sándor (1907–1975)

Született Alsósófalván, Udvarhely megyében, 1907. április 12-én, többgyermekes, egyszerű, székely földműves szülőktől. Meghalt 1975. július 6-án Antibes-ban, Franciaországban. Elemi iskolai tanulmányait (1913–1918) szülőfalujában, középiskolai tanulmányait (1918–1920) Székelyudvarhelyen a Református Bethlen Kollégiumban végezte. 1926-ban Segesváron érettségizett. Főiskolai, egyetemi tanulmányait 1926–1932 között a kolozsvári Református Teológián, ugyanott az I. Ferdinánd Király Egyetemen, valamint Párizsban a Sorbonne-on és a Protestáns Teológián folytatta. 1932. január 30-án a kolozsvári I. Ferdinánd Király Egyetem bölcsészeti karán román és egyetemes történelemből, valamint francia nyelvből és irodalomból magna cum laude fokozattal tanári oklevelet szerzett, ugyanez év június 27-én pedig a Református Teológián jeles képesítéssel lelkészi oklevelet nyert. 1932-től 1944-ig az egykor Apáczai Csere János által vezetett kolozsvári Református Kollégiumban tanított. „1937-ben a kolozsvári református teológián az egyháztörténet magántanárává, 1942-ben a budapesti Pázmány Egyetem summa cum laude fokozatú bölcsész doktorává, 1948. február 25-én ugyanezen egyetem magántanárává képesítették. 1932–1944-ig a kolozsvári Református Kollégium tanára.”* Az 1944/45-ös tanévben debreceni Állami Gyakorló Középiskola tanára volt, 1945–1951 között pedig a budapesti Madách Imre Állami Gimnáziumban, majd 1951–1954 között a Zenei Gimnáziumban tanított. Közben 1948-ban megszerezte a magántanári képesítést a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán a kelet-európai történelmi tanszéken. 1954–1959 között adjunktus volt az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karán, ahol dr. I. Tóth Zoltán kelet-európai történelmi tanszékén megszervezte a Módszertani Kabinetet. 1959-től 1964-ig a II. Rákóczi Ferenc Közgazdasági Technikum tanára volt, 1961-ben megszerezte a kandidátusi tudományos fokozatot. 1964–1972 között, nyugdíjazásáig az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karának neveléstudományi tanszékén mint adjunktus és tudományos főmunkatárs kutatott és adott elő.

Középiskolai és egyetemi oktató munkássága mellett kezdettől tevékeny tudományos munkát végzett, 1932–1944 között Kolozsvárt, 1945–1975 között Budapesten. Ezenkívül az 1930-as években aktívan részt vett Kolozsvárott az erdélyi magyar fiatal értelmiség demokratikus reformkezdeményezésében, az Erdélyi Fiatalok mozgalmában. Ennek elindítója és egyik vezetője Jancsó Béla, a kiváló közéleti személyiség volt, Bíró Sándor pedig Jancsó közvetlen munkatársaként működött. A mozgalom a demokratikus szellem terjesztése terén ugyanolyan úttörő szerepet töltött be a romániai magyarság körében, mint amilyent a fiatalok Bartha Miklós Társaságának demokratikus reformmozgalma az anyaországban. A két mozgalom határokat is áthidaló kapcsolatot tartott fenn egymással. Vezetői személyes barátságot is kötöttek és időről időre találkoztak egymással, megbeszélték közéleti teendőiket.

Bíró Sándort – mint Szabó Dezső egykori kolozsvári iskolájának tanárát – az Erdélyi Fiatalok mozgalma megbízta, lépjen érintkezésbe a kiváló íróval, ami bizalmasan meg is történt. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Szabó Dezső a mozgalom Bíró Sándorál

* A Mester-szöveg e kiegészítő részletét Bíró Sándor keltezetlen autográf önéletrajzából vettük át.
(A szöveg gondozók)

közvetített, az író a sváb- és zsidókérdésben mérsékletre intó bírálatát tudomásul vette, noha köztudottan kíméletlen kritikus volt, mások részéről viszont a kritikát nem tűrte.

Végül kiemelendő, hogy Bíró Sándor megjelent írásain túl gazdag kéziranyagot hagyott hátra, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára őriz. Közülük főként kettőre hívom fel a figyelmet. Az egyik tárgya az 1948–49-es szabadságharc leverését követő Habsburg-abszolutizmus. A másik az 1860-as enyhültebb politikai rendszer, az úgynevezett provizórium történelemtanításával foglalkozik. Mindkettő hiánypótló történelmi tanulmány. Kiadásuk közérdek lenne.

Bíró Sándor megjelent tudományos műveinek válogatott bibliográfiája

1. A felekezeti oktatásügy Erdélyben 1867-től 1918-ig. Ellenzék [Kolozsvár] 55 (1934) 218, szeptember 23: 7-9. [Eredetileg: Kiáltó Szó 8 (1934) 1, március 4]
2. A román Erdély és népi kisebbségei. Silviu Dragomir kolozsvári egyetemi tanár francia könyve az erdélyi kisebbségekről. Ellenzék 55 (1934) 236, október 14: 7; 242, október 21: 7-8; 248, október 28: 7-8; 254, november 4: 7-8; 260, november 11: 9. [Váradi Sándor álnéven]
3. A bujdosó fejedelem (II. Rákóczi Ferenc élete). Braşov-Brassó 1936. 64 lap. [ÁGISZ, Hasznos könyvtár 9.]
4. Egyetemes történelem (Ókor). V. oszt. számára. Istoria universală (Epoca antică). Pentru clasa V. Cluj-Kolozsvár 1937. 280 lap.
5. A német protestantizmus helyzete 1938-ban. Az Út [Kolozsvár] 21 (1939) 2. szám, 6. lap.
6. A Vasgárda története. Magyar Szemle [Budapest] 31 (1937) 254-264. [Erdélyi Géza álnéven]
7. A »visszarománosító« mozgalom. Magyar Szemle 33 [!] (1938) 151-160. [Erdélyi János álnéven]
8. Székely keserves. Magyar Szemle 35 (1939) 360-366. [Erdélyi Sándor álnéven]
9. A román „országőr”. Magyar Szemle 36 (1939) 356-366. [Erdélyi Sándor álnéven]
10. Astra. Magyar Szemle 38 (1940) 31-42. [Erdélyi Sándor álnéven]
11. Vallásszabadság Romániában. Magyar Szemle 38 (1940) 333-341. [Kacsó Péter álnéven]
12. A román egyke. Magyar Szemle 39 (1940) 55-74. [Kacsó Péter álnéven]
13. Az erdélyi magyar iskola keresztútja. Magyar Szemle 40 (1941) 27-35.
14. A magyar tanárok és tanulók Romániában. Magyar Szemle 40 (1941) 67-75.
15. Csíki Magánjavak. Magyar Szemle 41 (1941) 182-188.
16. A Székelyföld egyházi és kulturális élete. In: A nemes székely nemzet képe. Szerkesztette Rugonfalvi Kiss István. II. Debrecen 1939. 318-382. [Telegdy Zoltán álnéven]
17. Az erdélyi magyar–román viszony a legutóbbi évtizedekben. In: Erdély és népei. Szerkesztette Mályusz Elemér. Budapest 1941. 202-237.
18. Mátyás király. Kolozsvár 1940. 104 lap.
19. A kolozsvári egyetem a román uralom alatt. In: Erdély magyar egyeteme. Szerkesztette Bisztray György – Szabó T. Attila – Tamás Lajos. Kolozsvár 1941. 305-332.
20. A Tribuna és a magyarországi román közvélemény. Kolozsvár 1942. 98 lap. [Erdélyi Tudományos Füzetek 128.]
21. Dr. Oroszhegyi (Szabó) Józsa (1822-1870). In: Oroszhegyi Józsa: Román élet. Kolozsvár 1942. 3-25. [+ „Dr. Oroszhegyi Józsa élete”; „A kézirat és a szövegkiadás”, 148-159]

22. Az erdélyi román értelmiség eszmevilága a XIX. században. In: Magyarok és románok. Szerkesztette Deér József – Gáldi László. II. Budapest 1944. 126-176.
23. Szamosújvár története. In: Szolnok–Doboka magyarsága. Szerkesztette Szabó T. Attila. Dés–Kolozsvár 1944. 164-190.
24. A magyar iskolaügy Szolnok–Dobokában. In: Szolnok–Doboka magyarsága. Szerkesztette Szabó T. Attila. Dés–Kolozsvár 1944. 231-247.
25. A magyar református egyház története. Szerkesztették Bíró Sándor és Szilágyi István. Budapest 1949. Kossuth kiadó. 512 lap [= A szabadságharctól az első világháborúig (1849–1914), 329-408; A két világháború kora, 409-417; A református egyház a magyarság életében, 409-502]
26. Az 1848-as francia forradalom tanítása. Budapest 1952. 18 lap. [A Pedagógus Továbbképzés Füzetei 8.]
27. Bălcescu (Nicolae) Miklós a magyar és a román nép összefogásáért. Budapest 1954. 72 lap. [Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Útmutató az előadók számára 7.]
28. A Hármas Kis Tükör mint a magyar történelem tanításának alapja a XIX. század első felében. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica* [Budapest] 1 (1957) 221-242.
29. Belső összefüggések tudatosítása az új anyagra való áttéréskor. Történelemtanítás. A Művelődésügyi Minisztérium módszertani kiadványa. Budapest 1958. 3 szám. 22 lap.
30. A világnézeti nevelés néhány kérdése. A Művelődésügyi Minisztérium módszertani kiadványa. Budapest 1958. 5. szám. 14 lap.
31. Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében. Budapest 1960. 280 lap.
32. Egységes pedagógiai szemlélet a tanárképzésben. *Felsőoktatási Szemle* [Budapest] 14 (1965) 674-682.
33. Pálkövi Antal (1816–1862). Egy elfelejtett magyar pedagógus és történész. *Magyar Pedagógia* [Budapest] Új folyam 7 (1967) 320-341.
34. A román nép története (a legrégebb időtől a XVII. század végéig). Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti kara. Budapest 1973. 113 lap.

Mester Miklós*

Budapest, 1979/1988.

* Mester Miklós a könyv megjelenését nem érte meg; 1989. január 7-én Budapesten elhunyt.

Rónai András:
Nemzetiségi politika trianon előtt és után *

Magyarország (1867-1918)

Románia (1919-1940)

1. Az összes románok nemcsak jogilag, hanem a valóságban is életük minden vonatkozásában a magyarokkal teljesen egyenjogúak voltak.
Állampolgárságukat is ugyanazon a jogi és tényleges alapon szabályozták és kezelték, mint a magyarokét.
A magyarokat, ellentétben a románokkal hátrányosan kezeli az 1923-as román alkotmány, az 1924-es népiskolai törvény, a magánoktatásról szóló 1925-ös, az egyházakról szóló 1928-as törvény, az 1938-as új alkotmány, valamint a különböző vállalatok nacionalizálásáról szóló jogszabályok is.
A gyakorlatban nincs az életnek egyetlen vonatkozása sem, amelyben magyarokkal és románokkal egyenlőképpen bánnának.
Erdélyben a magyarok nagy részét – 1937-ben több mint 100.000-et – nem vették fel az állampolgárok jegyzékébe; ezeket a magyarokat nem tekintik román állampolgároknak.
2. A magyar kormány 1911-ben engedélyt adott a román nemzeti színek viselésére.
A magyar nemzeti színek viselése súlyos büntetések terhe alatt tilos.
3. A nemzetiségek nyelvhasználata az 1868:XLIV. t.-c. 1., 2., 3. és 27. §-a értelmében az állami és községi közigazgatásban biztosítva volt.
A hatóságok előtti nemzetiségi nyelvhasználatot az ú. n. kisebbségi státútum ellenére sem a törvény, sem a gyakorlat nem biztosította.
4. A postai forgalomban, levélcímekben, táviratokban, valamint plakátokon szabadon használhatták a románok nyelvüket. A vasúti alkalmazottak magyarul nem tudó utasokkal románul beszéltek.
A posta nem szállítja a magyar címzésű leveleket, a magyar nyelvű táviratokhoz román fordítást kell mellékelni és ezekért magasabb díjat szednek. Magyar nyelvű plakátokat csak akkor szabad használni, ha a magyar szöveget román fordítás követi. A magyar nyelvnek a vasutakon való használatát körrendeletben tiltották el (Jonescu-rendelet).
5. A községek és városok képviselőiben, valamint közigazgatási szerveikben a román tagok nyelvüket szabadon használhatták és törvényes igényük volt, hogy a jegyzőkönyv két nyelven vezettessék.
A megyei tanácsok jegyzőkönyveiben a magyar nyelv használata tilos (1768/1931. sz. tartományi igazgatósági rendelet.)
A községi és városi közigazgatásban a magyar nyelv szóbeli használatát számos tekintet-

* Erdély. Szerk. Deér József, Magyar Történelmi Társulat, 1940. 223–228.

- ben megakadályozzák. A jegyzőkönyveket nem szabad magyar nyelven vezetni.
6. A magánélet minden vonatkozásában, beleértve a gazdasági életet is, szabadon és akadálytalanul lehetett a román nyelvet használni.
- Egy 1929. november 29-én kelt rendelet eltiltotta Kolozsvárt a magyar nyelv használatát orvosi rendeléseknél.
- A kereskedelmi- és iparkamarák ülésein azoktól a tagoktól, akik magyarul akartak beszélni, gyakran megvonták a szót.
7. A községeknek és városoknak saját ügyeik intézésében teljes önkormányzatuk volt. Politikai kérdésekben, amelyek az egész országra vonatkoztak, a parlament elé is terjesztettek indítványokat. Ez az önkormányzat a nemzetiségi vidékek számára érdekeiknek megfelelő közigazgatást biztosított.
- Az 1924. évi román közigazgatási törvény a megyék önkormányzatát a gyakorlatban lehetlenné tette, ugyanis a magyar települési terület közigazgatási testületeit feloszlatták és ezek helyett kinevezett tagokból álló bizottságokat állítottak fel. Ezeket az ú. n. ideiglenes bizottságokat majdnem kizárólag románokból állították össze. Általában ezek az ideiglenes bizottságok működnek; a valódi önkormányzat csak kivételesen fordul elő.
8. Történetileg kifejlődött magyar közigazgatási rendszer keretében a zárt csoportokban letelepült románok a megyéken belül közösen védhették meg érdekeiket, minthogy magyar (székely), német és román többségű megyék voltak.
- Az 1938. évi közigazgatási törvény a megyék hatáskörének nagy részét a kerületekre ruházta, amelyeket úgy határoltak el, hogy az egyes kerületek népességének többsége románokból álljon. A túlnyomóan magyar Székelyföld természetes egységét szétdarabolták: a déli részt a Regáthoz (bukaresti kerület), a másik részt pedig román megyékhez csatolták.
9. A közigazgatás Erdélyben ugyanolyan volt, mint bárhol Magyarországon. A világháborútól eltekintve sohasem tettek Erdélyben különleges intézkedéseket.
- A nemzetiségi vidékeken és a határövezetben az 1919. október 2-án kelt kormányrendelet, az 1921. március 14-én kelt királyi kézirat és az 1924. december 19-én kelt törvény ostromállapotot rendelt el. Az 1128/1933. sz. rendelet az ostromállapotot újból elrendelte, az 5968. sz. rendelet kibővítette és megszigorította, különösen a magyar városokban. A hadsereg-főparancsnokság 1938. február 25-28. között kiadott rendeletei a katonai parancsnokokat bízták meg a közigazgatással; ezek a magyar nemzetiségű lakosságot elviselhetetlenül elnyomják.
10. A románok az állami szolgálatban a legmagasabb állásokat is elfoglalhatták. Egész sor
- Az állami szolgálatban a magyarokat kinevezéseknél és előléptetéseknél egyaránt mellő-

- román eredetű kúriai bíró, egyetemi tanár, főispán, magasrangú miniszteri tisztviselő, stb. volt.
Az 1900-as magyar népszámlálás szerint 2 798 559 román közül 10 025 román állott állami szolgálatban.
11. Állami alkalmazottakat román nemzetiségük miatt sohasem bocsátottak el.
12. Az összes görögkeleti és görög katolikus román metropoliták és megyéspüspökök hivatalból tagjai voltak a magyar felsőháznak.
13. A görögkeleti és görög katolikus egyházközségek román tanítási nyelvű, önkormányzattal bíró iskolákat állíthattak fel és tarthattak fenn, amelyeknek nyilvánossági joguk volt és állami érvényességű bizonyítványokat állíthattak ki.
14. A román egyházközségek tetszésük szerint állíthattak fel és tarthattak fenn román tanítóképző-intézeteket.
15. A kolostori, egyesületi és magániskolák tanítási nyelvüket szabadon választhatták.
16. Magyarországon 1914-ben 2786 felekezeti népiskolában román nyelven folyt a tanítás; 1007 románra esett egy román tanítási nyelvű iskola.
- Magyar nemzetiségű magasabb rangú tisztviselők egyáltalán nincsenek.
Az állítólag 1 660 488 magyar közül 1930-ban csak 1699 állott román állami szolgálatban (Calendarul Administrativ 1933).
- Magyar nemzetiségű állami alkalmazottakat tömegesen bocsátottak el azzal a megokolással, hogy nem bírják a román nyelvet, illetve, hogy a román nyelvvizsgát nem tették le. Ismeretesek olyan esetek, hogy magyar városokban még utcaseprőket is elbocsátottak csupán azért, mert a nyelvvizsgán megbuktak.
Egy bírót, aki elbocsátott magyar tisztviselők újraalkalmazás, illetve kártérítés céljából indított perében kedvező ítéletet hozott, az 1939. január 20-iki királyi rendelet alapján megbüntettek. (Hivatalos lap 1939. 18. sz., 275. lap.)
- Az összes görögkeleti és görög katolikus püspököknek helye van a román szenátusban, de a hat magyar – négy római katolikus, egy református és egy unitárius – püspök közül csak egyetlenegy tagja a szenátusnak.
- A magyarok csak magániskolákat tarthatnak fenn, amelyek közül a legtöbbnek nincs joga állami érvényességű bizonyítványok kiállításához.
- A magyar egyházközségek 1925 óta nem állíthatnak fel tanítóképző-intézeteket. (A magánoktatási törvény 8. §-a.)
- Kolostori, községi és egyesületi középiskolákban a tanítás csak román nyelven történhetik. (10.596/1923. sz. rendelet.)
- Erdélyben 1938-ban csak 751 magyar felekezeti népiskola volt; 2212 magyar lakosra jut egy iskola.

17. Az erdélyi románoknak a román királyságban megszerzett okleveleit Magyarországon elismerték és nosztrifikálták. A román hatóságok megtagadják az erdélyi magyarok csonkamagyarországi egyetemeken megszerzett okleveleinek elismerését és azokat elvből nem nosztrifikálják.
18. A román tanítási nyelvű önkormányzati iskolák vezetése és ellenőrzése a román egyházi főhatóság hatáskörébe tartozott. A vizsgákon az egyházi hatóság képviselője elnökölt. Az állami hatóságok ezek felett az iskolák felett csak közvetett felügyeletet gyakoroltak hivatalos szervek és miniszteri biztosok útján. A román állami iskolaügyi hatóságok a magyar felekezeti iskolák közvetlen vezetésében és felügyeletében messzemenő jogok felett rendelkeznek. Ezekben az iskolákban állami kiküldöttek elnökölnek a vizsgákon.
19. A román iskolákban a jelöltek olyan elnök és miniszteri biztos előtt vizsgáztak, akik bírták a román nyelvet. A kérdéseket saját tanítói, román nyelven tették fel nekik. A magyar jelölteknek érettségi vizsgájukat idegen városokban kell letenniük, olyan bizottság előtt, amelynek tagjai rendszerint nem bírják a magyar nyelvet. A vizsgálatot olyan tantárgyakból is, amelyeket az iskolában magyarul szabad tanítani, többnyire románul tartják, tolmács segítségével.
20. Olyan román tanítási nyelvű felekezeti iskolákban, amelyeknek nyilvánossági joguk volt, származásra, anyanyelvre, vallásra és névre való minden tekintet nélkül, külön engedély nélkül, tetszés szerint voltak a tanulók felvehetők. A magyar tanulóknak a magyar felekezeti iskolákba való felvételét minden módon megakadályozzák. Különösen a névelemzés hírhedt módszere szolgál erre a célra, amellyel a leghihetlenebb visszaéléseket űzik. (Az 1924. évi népiskolai törvény 19. §-a, az 1924. évi magániskolákról szóló törvény 35. §-a.)
21. A román felekezeti iskolák magántanulókat is felvehettek és vizsgáztathattak. A magyar felekezeti iskolák magántanulókat nem vizsgáztathatnak. (53.879/1923. sz. miniszteri rendelet.)
22. A román felekezeti iskolákban a magyar nyelv mint tantárgy kivételével minden tárgyat szabad volt románul tanítani. A magyar felekezeti iskolákban a román nyelven kívül a történelmet, a földrajzot és az alkotmánytant is román nyelven kell tanítani. (1928. évi középiskolai törvény).
23. Magyarországon csak azok a román felekezeti iskolák voltak kötelesek a minisztériumtól jóváhagyott tankönyveket használni, amelyek állami támogatást élveztek. A magyar felekezeti iskolákban a minisztérium engedélye nélkül sem hittankönyvet, sem bármilyen más tankönyvet nem szabad bevezetni annak ellenére, hogy ezek az iskolák nem kapnak állami támogatást. (2.000/1912. sz. Kormányrendelet.)

24. A román felekezeti iskolákban az érettségi vizsgákon a román nyelv is vizsgatárgy volt. A magyar felekezeti iskolákban az érettségi vizsgákon a magyar nyelv nem vizsgatárgy. (58.886/1924. sz. rendelet.)
25. A román felekezeti iskolák évi értesítőiket a kormány minden külön engedélye nélkül román nyelven adhatták ki. A magyar felekezeti iskolák kötelesek értesítőiket két nyelven, első helyen románul és csak második helyen magyarul megszövegezni. Szövegüket előzetes cenzúrára be kell nyújtaniok. (1925. évi törvény a magánoktatásról.)
26. A román felekezeti iskolákban az általános képesítési feltételeknek megfelelő tanerők a minisztérium külön engedélye nélkül alkalmazhatók voltak. A magyar felekezeti iskolák új tanerőket csak a minisztérium külön engedélyével alkalmazhatnak. A román nyelv, földrajz és történelem tanerőinek ezenfelül külön nyelvvizsgát is kell tenniök.
27. A magyar állam a román felekezeti iskoláknak ugyanazt a támogatást nyújtotta, mint a magyar felekezeti iskoláknak; ugyanígy jártak el a községek is. A magyar felekezeti iskolák a román államtól nem kapnak rendszeres támogatást. Egyes évek (1921, 1929-30) kivételével az állam mind a mai időkig egyetlen fillér támogatást sem fizetett ki nekik. A községektől megszavazott támogatás kifizetését a hatóságok megtagadják.
28. A román felekezeti iskolák tanítói ugyanazokat az állami kedvezményeket élvezték (katonai szolgálatban, vasúti menetdíjkedvezményben stb.), mint a hasonló jellegű magyar iskolák tanítói. A magyar felekezeti iskolák tanítói semminek sem élveztek kedvezményeket. (12.807/1922. sz. miniszteri rendelet.)
29. A román iskolák ünnepségeiket előzetes engedély és cenzúra nélkül tarthatták. Jó tanulóiakat bármilyen nyelvű könyvekkel jutalmazták és iskolai egyesületeket a minisztérium külön engedélye nélkül alakíthattak. A magyar iskolák ünnepségeiket csak külön engedéllyel és a műsor előzetes cenzúrája után tarthatják. A műsornak legalább a felét román nyelven kell előadni. A tanulóknak jutalmul kiosztandó könyvek jegyzékét a felsőbb hatóságnak elő kell terjeszteni és román nyelvű könyveket is fel kell venni bele. Iskolai egyesületek létesítéséhez a minisztérium külön engedélye szükséges. (1925. évi magánoktatási törvény.)
30. A magyar egyetemeken a román nemzetiségű hallgatók nemzeti egyesületekbe tömörülhettek. A magyar főiskolai hallgatóknak a román egyetemeken tilos belépniök nemzeti egyesületekbe.

31. A román népművelési egyesületek szabadon tevékenykedhettek, iskolákat és más kulturális intézményeket alapíthattak és tarthattak fenn, továbbá regátbéli kulturális egyesületekkel is (pl. Astra) együttműködhettek.
- Az erdélyi magyar népművelési egyesületek vagyonát a román hatóságok lefoglalták, iskoláikat bezárták és tevékenységüket megakadályozták. (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület.)
32. 1913 óta a belügyminisztérium engedélyével regátbéli román színészek (igazgatójuk Viktor Antonescu) vándorelőadásokat tarthattak.
- Magyarországon a román színházak adózás tekintetében a magyarokkal teljesen egyenlő jogúak voltak.
- Magyar színelőadások után román kultúrcélokra külön adó fizetendő.
33. A magyar állam semmiben sem akadályozta a román közbirtokosságok működését.
- A román állam lefoglalta a magyar közbirtokosságok ingatlanait Erdélyben és ezáltal megakadályozta számos ebből eltartott magyar kultúrintézmény működését.
- E közbirtokosság legnagyobbikának az ú. n. csiki magánbirtokoknak vagyonát a román kormány a Népszövetség határozata ellenére sem adta vissza jogos tulajdonosainak.
34. Román nemzetiségű állampolgárok akadálytalanul lehettek bányavállalatok kizárólagos birtokosai.
- A románok minden korlátozás nélkül és jogilag, valamint ténylegesen is a magyarokkal teljesen egyenlő feltételek mellett birtoklhattak és tarthattak fenn ipari és kereskedelmi vállalatokat, bányákat és hitelintézeteket.
- A magyar nemzetiségű román állampolgárok a vállalatok nacionalizálása következtében vagyonuk legnagyobb részét elvesztették. (1924. évi bányatörvény)
35. A magánvállalatok minden korlátozás, minden hátrány és hatósági zaklatások nélkül alkalmazhattak román nemzetiségű személyeket.
- A magánvállalatok igazgatósági tagjainak 50%, alkalmazottaiknak pedig 80% erejéig románoknak kell lenniök. (Nemzeti munkavédelmi törvény.)
36. A részvénytársaságok alapítása nem szenvedett semmiféle korlátozást a részvényesek nemzetisége tekintetében.
- Részvénytársaság alapítására és alaptőke-emelésre csak olyan cég nyerhet hatósági engedélyt, amelynek tőkéjéből megfelelő számban románok is részesednek. (Az ipari és kereskedelmi minisztérium 83.149/1924. sz. rendelete.)
37. Az Osztrák-Magyar Bank az erdélyi román pénzügyintézeteknek ugyanolyan feltételek mellett nyújtott hitelt, mint a magyar intézeteknek.
- Ellentétben a bőséges hitellel, amelyet a Román Nemzeti Bank román intézeteknek bocsát rendelkezésére, a magyar intézetek hi-

teligényeit csak elenyészően csekély mértékben elégíti ki.

38. Az összes vállalatok tetszésüktől függően román nyelven vezethették könyveiket. Azokat a vállalatokat, amelyek könyveiket nem román nyelven vezetik, külön adóval sújtják. A korlátolt felelősségű társaságok könyveiket csakis román nyelven vezethetik. (Az 1938. évi kereskedelmi törvény 42. §-a és az 1935. évi kereskedelmi törvény 30. §-a.)
39. Adóztatás szempontjából a román nemzetiségű állampolgárok a magyarokkal teljesen egyenlő elbánásban részesültek. Az 1924-26. évekre szóló hivatalos kimutatások szerint az egyenesadókat a Regátban 1,19%-kal, az egész államban átlagosan 5,4%-kal, a Székelyföldön ellenben 21,6%-kal emelték.
40. Román nemzetiségű kereskedők és iparosok a román nyelvet cégtábláikon szabadon használhatták. Magyar nyelvű cégtáblák után nyolcszoros díjat kell leróni. (1938. évi közigazgatási törvény.)
41. A románokat a magyar közigazgatási és rendőrhatalóságok mint egyenlő jogú állampolgárokat emberségesen kezelték. A korrupciót Magyarországon büntetőjogilag és társadalmilag is a legszigorúbban üldözték és büntették, mint ma is. Az erdélyi magyarok élete 22 év óta a rendőrség és csendőrségtől elkövetett kegyetlenségek végtelen láncolata, politikai perek végtelen sora.

Bíró Sándor: Pro Memoria (1945)*

Alulírott, dr. Bíró Sándor, évek óta folytatott kutatásaimat a jelenkor vitás román–magyar kérdéseiről a következő gondolatmenetű könyvben tervezem összefoglalni:

A tervezett könyv címe: Hullámhegyből hullámvölgybe.

Alcím: Hetven év a középeurópai nemzetiségpolitika történetéből.

A könyv magában foglalja a dualizmus korabeli magyar államnak a románokkal szemben alkalmazott nemzetiségi politikáját (1867-től 1918-ig), valamint a Trianon után magalakult Nagyrománia magyarsággal szembeni nemzetiségi politikáját 1920-tól 1940-ig. Tervezett könyvem a két állam nemzetiségi politikájának összehasonlító keresztmetszetét nyújtja. Öt kategória területén belül vizsgálom egymás mellett a magyar–román nemzetiségpolitika elveit és gyakorlatát. Ez az öt kategória:

1. Megélhetési és gazdasági lehetőségek;
2. Nyelvhasználat;
3. Közsabadságok;
4. Iskoláztatás és népművelés;
5. Egyházi élet.

Részleteiben az öt kategória gondolatmenetét a következőképpen tervezem összeállítani:

1.) Megélhetési és gazdasági lehetőségek

A magyar állam a román nemzetiség gazdasági fejlődését nem korlátozta. A románság rengeteg földbirtokot szerzett 1867-1916 között. Szövetkezeti és pénzügyi szervezete akadálytalanul fejlődhetett. Az Osztrák–Magyar Banktól nyújtott visszleszámitoló hitel román intézményeknek való megadását nemzetiségi szempont nem befolyásolta. Semmiféle szabad pálya, (orvos, ügyvéd, stb.) sem ipari és kereskedelmi lehetőség nem volt korlátozó intézkedéseknek alávetve. A magyar uralom alatt a román társadalomban egy új földbirtokos – értelmiségi – iparos – és vagyonos paraszt-osztály fejlődött ki.

A román állam ezzel szemben már megalakulásának első éveiben kisajátította a magyarok földbirtokait. A magyar bankok a Román Nemzeti Banktól csak korlátozott visszleszámitolási hitelt kaptak. A magyar gazdasági szervezetek működése gyakran évekig el nem hárítható hivatalos akadályokba ütközött. Az értelmiségi réteg magyarjait különféle nyelvvizsgákkal az állami állásokból kiszorították s ugyanakkor az utánpótlást érettségi és egyetemi felvételi vizsgákkal akadályozták. Ezzel egy csomó értelmiségi pálya a magyarok előtt bezárult. Az ipari és kereskedelmi lehetőségeket nemzetiségi szempontok határozták meg. A magyar iparosokat és szabad foglalkozásúakat túlzott adóztatással tönkretették. Így a magyar földbirtokos – értelmiségi és iparos-osztály teljesen elszegényedett.

2.) Nyelvhasználat

A magyar állam a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvénnyel a román nyelvhasználat jogát biztosította az igazságszolgáltatás, az iskoláztatás, közigazgatás és a magánélet vonatkozásaiban. Kutatásaim szerint

A román állam ezzel szemben hozott ugyan homályos törvényeket a nyelvhasználatról, de azokat a legnagyobb ritkasággal tartották tiszteletben, mint ahogy a kisebbségi szerződést is aláírták ugyan, ám sem az alkotmányos, sem

* Magyar Országos Levéltár XIX-A-1-n-”Z,,820-1946 (4. d)

ezt a nyelvhasználati jogot minden eddigi állítással ellentétben a legtöbb helyen hosszú ideig tiszteletben tartották. Ott és amikor a románok nem tanúsítottak kihívóan magyarelles, irreverenta magatartást, ezeket a jogokat mindig mindenkor használhatták. A románok 1900-ig sok helyen a világháborúig kisebb-nagyobb zavarokkal a fenti jog élvezetében megmaradtak. Adataim vannak arról, hogy a magyar királyi Kuria román nyelven hozott végzéseket, a községek vezetése román jegyző kezében volt, a vasúton, iskolákban, egyházi életben, a kereskedelem terén a román nyelvhasználat jogát sokkal nagyobb tiszteletben tartották, mint ahogy azt a románok a világgal elhitették.

3.) Közsabadságok

A dualista magyar államban a gyülekezési, lelkiismereti, sajtó és egyéni szabadság nyugat-európai formában érvényesült. Az Astra szabadon szervezkedhetett, a román sajtó az előzetes cenzúrát nem ismerte, a letartóztatások szigorúan törvényes keretekben történtek, s a foglyokkal mindvégig emberi módon bántak. A lelkiismereti szabadság korlátlan volt; vallásban és annak gyakorlásában senkit nem háborgattak. Időszakos térítésekről még a magyar uralmat folyton szidalmazó román propagandisták sem tettek említést.

4.) Iskoláztatás és népművelés

A magyar állam iskolapolitikája a felekezeti oktatás keretében elégítette ki a román iskolai igényeket. A román felekezeti iskolák mindegyike nyilvánossági joggal rendelkezett, mert e jog elismerését a magyar állam semmiféle kicsinyes rendszabályoktól nem tette függővé. A román felekezeti iskolákban, elemi- és középiskolában egyaránt, a magyar nyelv és irodalom

más törvénybe nem vették bele s lényegében sohasem is hajtották végre. A magyar nyelv lassanként kiszorult az iskolából, az igazságszolgáltatásból, közigazgatásból, cégtáblákról, kereskedelmi életből, sőt a végén a magyar beszéd már a piacokon is tilos volt.

A román állam ezzel szemben olyan politikát folytatott, melynek következtében a közsabadságok az egész nagyromán korszak alatt a legszigorúbb rendőri intézkedések árnyékában húzódtak meg. Előadásokhoz gyakran négyféle engedély kellett, s az Erdélyi Múzeum Egyesület, az Erdélyi Magyar Kulturális Egylet, (EMKE), az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet (EMGE) tíz éven keresztül alig tudott megmozdulni, mert szervezésükhöz és a gyűlések tartásához lehetetlen volt a hatóságok beleegyezését megszerezni. Húsz év alatt Erdélyben tizenöt évig a magyar lapok csak előzetes cenzúrával jelenhettek meg. Az elfogatások önkényesen történtek, s a foglyokkal borzasztó rosszul bántak. A lelkiismereti szabadság a román uralom vége felé, különösen a Székelyföldön, ismeretlen fogalomná lett, és az erőszakos áttérítések napirenden voltak.

A román állam ezzel szemben a magyar iskolákat négy tárgy románnyelvű tanítására kötelezte. Az iskolák vagyonát elvette, államszegélyt pedig mindössze két évben adott, uralmának húsz esztendeje alatt az iskola-fenntartó magyar egyházak hiába könyörögtek anyagi segítségért. A felekezeti tanárok vasúti jegyét a román minisztérium megvonta. A magyar tanulóknak idegen tanárok, idegen

kivételével valamennyi más tárgyat a gyermekek anyanyelvén tanították. A román tanítóknak és tanároknak a magyar állam tekintélyes összegű államsegélyt és vasúti féljegyet adott. A tanítók tanárok utánpótlása semmi akadályba nem ütközött. A román növendékek saját tanáraik előtt érettségiztek, saját anyanyelvükön. Az erdélyi románoknak viszonylagosan több iskolájuk volt, mint a független állam románjainak.

5.) Egyházi élet

A magyar állam a román egyházak önkormányzatát mindvégig tiszteletben tartotta. Az egyházak belső életébe, a papképzésbe, liturgia megállapításába nem avatkozott bele. A román teológiákon kizárólag román nyelven tanítottak s a magyar állam nyelve nem is volt kötelező tárgy. Az egyházi gyűléseket, istentiszteleteket, sehol sem akadályozták és erőszakos térítés sehol nem volt. Az egyházak egyenlőségét a magyar állam teljes mértékben tiszteletben tartotta, sőt hivatalos fogadások alkalmával a görög katolikus egyház sorrendben megelőzte a magyar református egyházat. A román papok államsegélye a magyarokéval egyenlő volt.

érettségi bizottsága előtt kellett vizsgázniook anyanyelvük teljes kizárásával. A magyar iskolák nyilvánossági jogának elismerése legtöbbször évekig húzódott, vagy egyáltalán nem történt meg. A tanítók és tanárok utánpótlása elé legyőzhetetlen akadályok torlódtak s emiatt a magyar iskolák kénytelenek voltak dupla fizetéssel alkalmazott román nemzetiségű tanárokat elfogadni.

A román állam azonban elejétől fogva megkülönböztetett gyanakvással és rosszindulattal kezelte a magyar egyházakat. Önkormányzatukat csak az 1928-iki kultusztörvényben, s akkor is erősen korlátok közé szorítva ismerte el. De a törvényben elismert jogokat sem tartotta tiszteletben. Az egyházi gyűléseket akadályozták, a belmissziói munkát betiltották, a papokat inzultálták. Az erőszakos térítések, különösen Székelyföldön 1934. után napirenden voltak. Papok államsegélye a magyarokéval egyenlő volt.

A korszak végén az egyházi önkormányzat csak papíron maradt meg. A magyar papok sokkal kisebb kongruát kaptak, mint a románok s a magyar egyházak elnyomása rendszeresen folyt az egész román uralom alatt.

Miskolczi Ambrus: A modern román nemzet a „régii”
Magyarországon *

A nemzeti ébredés kora a kiegyezéssel (1867) és a nemzetiségi törvénnyel (1868) zárult le. Kialakult a román nemzet a történelmi egységét visszaszerző modernizálódás útját járó Magyarországon. A modern nemzeté váló románság 1848–49-ben átesett a tűzkeresztségen és az 1860-as években a törvényhozó munkára való alkalmasságát is bizonyította. A nemzetet ma egyre inkább „képzelt közösség”-nek látják, valójában „képzelt család”, kemény belső fegyellemmel és viszályokkal, valamint kifelé forduló hatalmas indulatokkal, melyet ellenségképekre épülő történelmi mitológiája is táplál. A magyarországi román nemzet politikai-jogi helyzetét tekintve elnyomott nemzet. Nem is lehetett más célja, mint önmaga felszabadítása. Öntudatos tagjai állandó nyomás alatt éltek; és ha a liberális jogállamiság a román nemzetet nem is ismerte el, tagjainak, társadalmi erőinek lehetőséget nyújtott az önérvényesítésre. Az elkövetkező félévszázad nemzeti „családi krónikája” gazdasági és társadalmi sikertörténet – áldozatokkal. Sokan hirdették, soha nem nyomták így el a román nemzetet, miközben a fejlődés útján soha nem tett meg ilyen nagy lépéseket.

*

Bank, egyház, iskola – ezek a román élet és társadalom szilárdságát és fejlődését biztosító intézmények. Először a kisbirtokosok önszerveződését támogató szövetkezeti pénzügyintézményekkel kísérleteztek a román értelmiségiek. De aztán 1871-ben Visarion Roman szervező munkájának köszönhetően részvénytársasági alapon felállították az első hitelbankot, az Albinát. 1914-ig még 274 pénzügyintézetet hoztak létre. Kis- és középbirtokosoknak hiteleztek, és némi szerepet játszottak az uzsora visszaszorításában. Előszeretettel foglalkoztak váltóleárral. A hitelélet egyik főszereplője és áldozata a nemesi eredetű magyar kis- és középbirtok volt. Az árutermelésbe ugyanis ennek jelentős része nem tudott hatékonyan bekapcsolódni. Eladósodott és a bankok a kezükre került földet felparcellázták. Az önkiszármányoló kisbirtokosnak és hiteléletbe bekapcsolódó középbirtokosnak nagyobb volt a túlélési képessége. A századforduló után a magyar publicisztikában százezer – ilyen módon elidegenített – holdról szóltak, és felbukkant az „eladó ország” „a román kézre került magyar föld” rémképe. A románlakta megyékben majdnem 900-ra rúgott a százholdas birtokosok száma, a mintegy 5000 közül. Közelebről Erdélyben a százholdas középbirtokoknak több mint egyötöde román volt, míg az ezerholdasok közül csak 7%. Közben azt is tudták, hogy a sok román törpebirtok is a bankok kezére került. „1848 előtt a magyar nemes dézsmálta a román parasztot, most pedig a román polgári elem, mint részvényes fosztja ki” – írta az összromán érdekek képviselőjére életre hívott bukaresti Kulturális Liga 1908. évi naptára.¹ Egyébként a századfordulón a román pénzügyintézetek a magyarországi bankvilág pénzügyi műveleteinek csak 1,2 %-át bonyolították le. Ugyanakkor az ország román vidékein működő 1000 bank közül még száz sem volt román kézen.

* A jelen dolgozat a Rubiconban (2001. 8-9. sz. 33-39.) megjelent cikk bővebb változata. Csak a kevésbé ismert idézeteket jegyzeteltük. A dolgozat a magyarországi románság történelmét a kezdetektől a napjainkig bemutató összefoglaló munka egyik fejezete.

Az 500 családból álló bankpolgárság lett a román élet vezető ereje, mely az egyház és az egyház által fenntartott iskolahálózat működtetésében komoly anyagi áldozatot vállalt, mintegy törlesztve, amit ettől a két intézménytől kapott. Ion Miha, bankigazgató a maga háromezer holdjával Hunyad megye tizedik leggazdagabb embere lett, a nép szemében úgy élt, mint társadalmi eszményük: a magyar úr. Jól is érezte magát a dzsentri-világban, csak éppen jobban hangoztatta egy átlag magyar birtokosnál népi kötődéseit, és azt, hogy életét a nép felemelésének szolgálatába állította. „Jelvényünk a bocskor” – tüntetően hangoztatták a meggazdagodott román földbirtokosok, miközben az emelkedés, a paraszti polgárosodás hatalmas emberi áldozatokkal járt. A népfelvilágosító és a falu világát modernizáló Isidor Blaga, lámkeréki görögkeleti lelkész például híveit a tagosítás „hasznáról” nagy nehezen meg tudta győzni, és aztán döbbenet vehette tudomásul a bosszút. A csatlakozott gazdák ugyanis egyházi adóként olyan kukoricacsutkákat is adtak, amelyekbe puskagolyókat tettek, és csak a szerencse mentette meg a családot, amikor befűtöttek, és a lángokból gyilkos tűzijáték támadt a meghitt családi estén. A tagosítás a társadalmi különbségeket mélyítette el. Mert volt, aki jól járt, hogy egy tagban vette ki a falu határában 10-20-30 parcellában szétszórt néhány holdas birtokát, és amikor megtiltották azt, hogy mindenki szabadon legeltessen, akkor a csak néhány állattal rendelkezőket létforrásuktól fosztották meg. Nem véletlen, hogy a tagosítást a kortársak olyan hatalmas társadalmi megrázkódtatásnak tartották. Az utókor figyelmét erről némileg elterelte az általános fejlődés, a városok nekilendülő gyarapodása.

A románság alapvetően szintén haszonélvezője volt a Habsburg Birodalom egészét jellemző gazdasági fejlődésnek, amelynek szintje és üteme magasabb volt, mint a környező déli és keleti világnak. A román bankhálózat maga is a budapestihez és a bécsihez kötődött.

A modernizáció egyszerre biztosított új lehetőségeket és vált félelmek forrásává. Maga az értelmiségi is ennek köszönhette a létét, ezer szállal kötődött a bankpolgársághoz és az egyházhoz. A román értelmiségi-polgár jellegzetes alakja Valeriu Braniște. Magyar tanár is volt Brassóban, de nem tagadta, a hivatalos magyar politika miatt nem szereti a magyarokat. A hiteléletben is tevékenykedett, a felekezeti viszályokat próbálván onnan kiküszöbölni. Jó tollú harcos újságíró, lapszerkesztő volt, aki maga is tisztában volt azzal, hogy a sajtó a könyvvel szemben a maga készen tálalt ítéleteivel óriási veszélyeket rejt, leszoktat az önálló gondolkodásról és miként az egyház – fejtegette emlékirataiban – a kultúra fejlődését akadályozza. Ugyanakkor hatvan egyesület tagjaként tevékenykedett, nem is beszélve a politizálásról és az egyházi életben is vállalt szerepéről. Mindez jelzi a nemzeti elnyomás viszonylagosságát. A dualizmus liberalizmusa elzárta az államhatalomhoz vezető utakat a román nemzeti mozgalom, illetve hordozói előtt, de miután a magánéletbe nem avatkozott, azt messzemenően tiszteletben tartotta, a korábnál jóval nagyobb lehetőségeket biztosított az önszerveződés számára. Így lehetővé vált a hivatalos politikai élet alatti politikai élet kialakítása is.

A román liberális és demokratikus szemléletet is átszöttek a rendi elemek, melyek a modernitás ellenében alakultak ki. Az 1880-as években Ioan Slavici, az első igazi nagy magyarországi román író még a szorgos vállalkozó típusát idealizálta. Az utána következő nemzedék befolyásos ideológusa, Aurel C. Popovici az 1890-es években már a következőket fejtegette Alexandru Vaida-Voevodnak, aki majd az orvosi pályát cseréli fel a politikuséval:

„A mi arisztokrata osztályunk elidegenedett tőlünk. Ti kell a helyére lépjetek. Egy nemzet fejlődése arisztokráciája [mármint elitje] minőségétől függ. Minél több tehetséges, felkészült és aktív emberünk van, annál gyorsabban fejlődik nemzetünk. [...] A sokaság cement.”²

A román politika nagy kérdése egyrészt a néphez való viszony alakítása volt, miként lehet mozgósítani; másrészt olyan célok kijelölése, hogy a mozgósítás ne járjon kudarccal, az

eredmény ne bontsa meg a román társadalom belső koherenciáját. Kísértett a történelmi félelem: elszakadnak a kiemelkedő értelmiségiek, beleolvadnak a magyarságba, mint hajdan a román nemesek. Paradox módon a modernizációval felemelkedő román elit biztos bázisa az az elmaradottság volt, amely ellen egyébként maga is küzdött; ezen elmaradottság megnyilvánulásaként a románok jelentős része az iskoláztatás fejlődése ellenére írástudatlan maradt, az elemi iskolában pedig nem tanult meg magyarul, és így továbbra is részét alkotta a falvak papok által irányított világának.

A falu a román mikrokozmosz. „Az emberek olyanok, miként Isten meghagyta nekik; mivel a pápa a falu lelke, kormányzója és becsülete a falunak, maguk közül valót akarnak pópának” – írta Ioan Slavici Mara című regényében.³ Némileg idealizálta a falut, hiszen ez olykor keményen alkudott papjával, hogy érje be kevesebb fizetéssel, és bizonyos történelmi helyzetekben, mint 1848-ban sokhelyt rákényszerítette akarátát. A pap volt a román etnikai tömbök integritásának őre és záloga.

Ezt az etnikai tömböt az 1880-as években valamiféle megbonthatatlan és sajátos közösségnek vélték. Ioan Slavici például éppen az „Ausztia-Magyarország népei” című német könyvsorozatban azt fejtegette, hogy a románok az idegent, egyént és vallását egyaránt tisztátalannak tartják, ugyanakkor az, hogy más vallású egyházfők felügyeletet gyakoroljanak, mint a református püspökök a XVII. században „csak olyan néppel történhet meg, mely megszokta, hogy az egyházi hatalmat a világi hatalommal egyesülten lássa és egyazon kéz irányítsa őt”. A románság világgépe és értékrendszere egyaránt a kohézió záloga, például az, hogy az őszinteséget nem tartják erénynek, míg a magyarokat – ha őszinteségük miatt valami baj éri – még ki is nevetik.

Az etnicitás átpolitizálásának követelménye szülte a román nép szaporaságának mítoszát. Egyenesen szépségversenyeket rendeztek a nagy családok között, és erről a román sajtó szép illusztrációkkal tudósított. Ugyanakkor tudták, hogy a születéskorlátozás a jólétre törekedéssel vagy egyszerűen csak az életszínvonal megőrzése érdekében sokhelyt szokássá vált. A szegénység világában viszont a románságot erősítő asszimiláció hatott. Valeriu Braniște arról számolt be, hogy Erdélyben azok a szászok, akik nem tudták a magasabb szász életszínvonalat tartani, kénytelenek voltak „románul” élni, és két nemzedék múltán elrománosodtak. Ugyanakkor ennek ellentmondóan, érvényesült a románok társadalmi emelkedésének tendenciája is, és így az ő falujában, Morgondán, hol korábban a szászok nem engedték meg a románoknak csak azt, hogy a faluszélén húzzák meg magukat és házikóik ablakai sem nézhettek az utcára, a románok beköltöztek a falu központjába, helyüket a cigányoknak adva át.

A románok létszáma országos szinten csak lassan emelkedett, növekedési üteme kisebb volt az országos átlagnál. 1880-ban 2,4 millió román anyanyelvűt írtak össze a népszámlálás alkalmával. 1910-ban már majdnem hárommilliót. 1880-ban a 13,7 milliós össznépességnek a 17,5%-át tették ki, 1910-ben a 18,3 milliós össznépesség 16,1%-át, miközben a magyar anyanyelvűek száma 6,4 millióról 9,9 millióra emelkedett, és aránya 46,6%-ról 54,5%-ra. Az anyanyelv szerinti összeírás természetesen sok hibaforrást rejt magában, de realitásabb állapotot tükröz, mint amikor a nemzetiséget kérdezték meg a népszámláló biztosok. Ilyen nemzetiségi alapon térségünkben két népszámlálást hajtottak végre. 1850-ben és 1930-ban Romániában. (Jellemző, hogy 1850-ben Hátszegen a román kisenemesek egy része magyarnak akarta magát vallani, holott nem tudott magyarul.) Az 1850-es végeredmény realitásnak látszik: 2,2 millió román Magyarországon, Erdélyben és a Szerb Vajdaságban. A történelmi Erdély egy milliós román népessége 1930-ra 1,6 millióra emelkedett. És itt amíg nem került sor telepítésekre, módszeres népirtásra (a magukat nagyrészt magyaroknak valló zsidók 1944-i deportálására)

az etnikai arányok viszonylag állandóak maradtak: 1850-ben és 1930-ban a románok számaránya egyaránt 57,2%, a magyaroké 26,8%-ról 29,1%-ra nőtt, míg a szászoké, illetve németeké 10,5%-ról 8,3%-ra csökkent. A számok egyébként azt is mutatják, hogy az állam-nemzet előnyeit élvező népesség gyorsabban gyarapodik. A magyarság pusztulásáról, román-ságba olvadásáról szóló divatos regények féligazságokra épültek, egy-egy helyi esetet dramatizáltak, miközben akadt olyan statisztikusunk is (mint Balogh Pál), aki hamis adatokkal próbálta érzékeltetni a románság térhódítását a magyarság rovására. Mindez a magyarosítás legitímálását célozta, és jól jött a román demo-mitológiának is. Ugyanakkor a románokat aggasztotta az is, hogy a városok lakosságának csak egy töredékét tették ki; Brassónak majdnem egyharmadát, Nagyszeben egynegyedét, Arad egynegyedét, Kolozsvár egytizedét. A románság szinte 90%-a agrármérség volt. Márpedig látniuk kellett, hogy az iparosodás sodrába a román nép is be fog kerülni. Így a feszültség a románság demográfiai és gazdasági jelentősége, valamint politikai képviselésének hiánya között egyre erősebben hatott.

Közben felerősödtek a magyarosítási törekvések. A nemzetiségi törvényt jórészt nem hajtották végre, a román nyelvet a közigazgatásból kiszorították, onnan ahol – mint például Arad és Krassó megyében, vagy Erdélyben az 1860-as években – meghonosodott. Az egyházak autonómiáját igyekeztek korlátozni. Román sérelemként jelent meg az is, ami a modern fejlődés szükségszerű velejárója volt, így például az 1890-es években bevezetett polgári házasság és a zsidó vallás recepciója, a keresztény felekezetekkel való egyenjogúsítása. A legnagyobb sérelem természetesen a magyar nyelvnek az iskolába való bevezetése volt, mely folyamat 1879-ben indult, amikor kötelezővé tették a magyar nyelv tantárgyként való oktatását a román iskolákban is. A dualizmus alatt öt román gimnázium és mintegy 2600-2700 népiskola működött – javarészt a két egyház égisze alatt.

1881-ben alapították meg a Román Nemzeti Pártot, amelyet az 1894-ben belügyminiszteri rendelet tiltott be, de választási bizottságként továbbra is fennmaradt. A Román Nemzeti Pártban a passzivisták alkották a többséget. Az 1850-60-as évek magyar ellenállásának taktikáját alkalmazták. Abban bíztak, megismételhetik a magyar sikert, és ahogy a magyarok megbuktatták a Habsburg Birodalom centralista politikáját, úgy ők is meg tudják buktatni a dualizmust. Fő követelésük Erdély önállóságának visszaállítása volt. Azt hangoztatták, hogy az uralkodó nem is oszlatta fel a nagyszebeni diétát, hanem csak felfüggesztette annak működését. A magyarországi románok számára viszont elfogadták az aktivizmust, 1869-ben 15 jelöltjük be is futott a képviselőválasztásokon, emellett 8 kormánypárti, míg 1867-ben majdnem 40 képviselőjük volt. Ennek az aktivitásnak az vetett véget, hogy a román jelöltek közül 1887-ban csak Traian Doda tábornok került be a választásokon (Krassó-Szörény megyében) és ő is lemondott mandátumáról, hangoztatva hogy hárommillió románt nem képviselhet egy ember. Ekkor választották meg a románok Mocsáry Lajost, aki a nemzetiségi törvény szellemében követelte a románok jogainak tiszteletben tartását, a liberális nemesi Magyarország jobb lelkiismeretét is képviselve.

A román politikai passzivitás viszont a mindenkorinak kedvezett, hiszen jelöltjeit így a román többségű választókerületekben is be tudta vinni a parlamentbe. (Gondoljunk arra, hogy a román Fogaras-vidék az egyik legnagyobb magyar regényíró Mikszáth Kálmánt választotta meg, és ő még nem is volt a szavazógép alkatrésze.) Ez a helyzet fordulatra ösztönzött, mint ahogy az is, hogy Románia 1877-ben belépett az orosz-török háborúba, és kivívta függetlenségét, sőt 1881-ben királyság (regat) lett. 1883-ban pedig – titokban – csatlakozott a Hármasszövetséghez, amelyet Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország alkotott.

A magyarországi román politika a századvégtől a Bukarest, Bécs, Budapest, Berlin négyszögben próbálta érdekeit érvényesíteni. Nyílt titok volt, hogy Románia szövetségi hűsége a magyarországi románok sorsának alakulásától függ. Bukarestet viszont Oroszország ellenében keresett menedéket és szövetségest, ezért az erdélyi kérdésben úgy kellett eljárnia, hogy a Monarchiát ne fordítsa maga ellen. A fordulat hatalmas sajtókampánnyal kezdődött. 1884-ben ugyanis Nagyszebenben megalapították a Tribuna című lapot, amely a modern publicisztika gyakorlatát honosítva meg, kíméletlenül lépett fel minden ellentétes felfogással szemben, kilátásba helyezve a magyar etnikum ellenségeivel való szövetkezést is.

A lap hangadója és lelke, Ioan Slavici hajdan még jobban érezte magát magyar társaságban, most viszont – az olykor már-már xenofóbiába hajló sajtókampány hevében – kifigurázta a Kossuth híveiként ismert tekintélyesebb románokat is, és nemcsak a passzivistákat ostorozta, hanem elszigetelte a nagyszebeni érsek által alapított mérsékelt aktivista politikai pártot is. Ioan Slavici célja a román kulturális egység megteremtése volt, ugyanakkor ennek a már létező kulturális egységnek köszönhetően válhatott olyan nagyszabású és elismert íróvá.

A Tribuna vezette be a romániai – fonetikus jellegű – helyesírást Erdélyben az etimologikus helyett. Azt hirdette: „a románok számára Bukarestben kél a nap.” Ugyanakkor a Monarchia egységét nem akarta megbontani. A tribunisták anélkül hogy fennen hirdették volna, föderalizálni akartak, vagy inkább bekapcsolódni egy ilyen folyamatba, amelynek Bécsben és szerte a Monarchiában sok híve volt, különösen a szláv népek körében. A Supplex által jelölt irányban haladtak, amikor 1892-ben hosszas előkészületek nyomán nagyszabású emlékiratot dolgoztak ki, csak hogy ezt már nem kérvénynek nevezték, hanem Memorandumnak. Bukarestben is megmutatták a kormányköröknek, maga Károly király is helyeselte.

A Memorandum „az ezeréves történelmi jog” és a románság számára, jelentőségére hivatkozva sorolta fel a sérelmeket és fejtette ki a követeléseket. Elmarasztalták az 1865 utáni fejleményeket, és tiltakozásukat azzal nyomatékosították, hogy hosszan fejtették ki, miként sérti meg a magyar kormány – az általuk egyébként elfogadhatatlannak tartott – nemzetiségi törvényt. Így: „Az egyház és az iskola maradt a közélet azon területe, amelyen, hála Felséged atyai gondoskodásának, a románok nemzeti fejlődésük szabadságát biztosítva hiszik.” A „hungáriai poliglott állam” (statul ungar poliglot) helyére szánt „magyar nemzeti állam (maghiar) veszélyes utópiának bizonyult”. „A monarchia, szűkebb hazánk és különösképpen még a magyar nép jóléte megköveteli, hogy a dolgok ezen állásának vége legyen és kezdetét vegye a népek belső társulását célzó kezdeményezés, hogy szeretettel és bizalommal a Trón köré gyűlve, valamennyien a közös haza konszolidálásán és megerősítésén munkálkodjunk.”

Az uralkodó azonban nem fogadta a román küldöttséget, beadványukat nem bontotta fel, tovább adta a magyar kormányzatnak, amely anélkül hogy feltörte volna a pecsétet, a zárt borítékot „visszaküldte” a Román Nemzeti Párt elnökének, Ioan Rațiunak, Tordára. Tragikomikus helyzet. Az uralkodói magatartás megszegyenítő vereséggel ért fel. A magyar hatóságok mentették meg a román memorandisták helyzetét, mert miután a Memorandumot a sajtóban is kiadták, pört indítottak szerzői ellen. Ez komoly európai visszhangot váltott ki, annál is inkább mert nagy tüntetésekre is alkalmat adott. 15 főt sajtó útján elkövetett izgatásban marasztaltak el két hónaptól két és fél évig terjedő büntetést róva ki rájuk, az akció lelkének vélt Vasile Lucaciut pedig öt évre ítélték. „Szerencsénk – régi mondása Mocsonyinak –, hogy nem tudunk akkora nagy ostobaságot csinálni, hogy a magyarok ne válaszoljanak még nagyobb”⁴ – jegyezte meg emlékirataiban Valeriu Braniște, aki maga is börtönbe került a memorandistákkal, de míg azok mártíroknak számítottak, ő csak mocsonyistának, hiszen időközben a Tribuna Mocsonyi és hívei ellen kemény kampányt kezdett. Alexandru Mocsonyi

ugyanis óvott attól, hogy kellő előkészítés nélkül felterjesszék a panasziratot. Braniste is bosszút állt a maga módján, amikor 1918-ban emlékirataiban idézte fel a félig-meddig groteszk mozzanatok. Azt hogy amikor megkérdezte az egyik bukaresti újságíró, miért ír a kolozsvári tüntetés kapcsán halottakról, mikor „szerencsére nem folyt vér”, a válasz: „az ördög sem olvasná az újságot!” Azon is elévődött, hogy a börtönben bizony úgy elhalmozták őket hússal és itallal, hogy diétáznia kellett. Azt viszont már keserűen jegyezte meg: a sérelmek előadása nem vall öntudatos népre, „vörös fonálként húzódik végig a vágy az abszolutizmus után, mely a szabadságtól félt rabszolgák eszménye”. Az azonban még jobban fájt, hogy a román liberális pártvezér, Dimitrie Sturdza csak addig karolta fel a magyarországi románok ügyét, amíg nem került hatalomra. Hiába alakult meg időközben Bukarestben a „Kulturális Liga”, amely elsősorban a diákságot mozgósította a magyarországi románok támogatására. Amikor kiderült a kormánypolitika erkölcstelensége, ez – mint Braniste emlékezett rá – „egy éven belül jobban demoralizált minket, mint a magyar kormányok ötven év alatt!”⁵ Végül a magyar sovinizmust programként valló miniszterelnök, Bánffy Dezső adott amnesztiát, hogy semmi se zavarja az 1896-os milleneumi évet. (Bánffy egyébként ismerte a hungaro-balkanizmus fortélyait, mert mint korábbi főispán – kortársai szerint „dobokai basa” – hagyta, hogy a legfontosabb posztokra románokat válasszanak, mert ezek szerinte beérik „10%-os szabad lopással”, míg „az én magyarjaim és kálomistáim mindentől megfosztának”.⁶ És amolyan kedélyes földesúrként a román parasztokkal is jól kijött. A nemzeti intelligenciát tekintette veszélyes ellenségnek.) A sors iróniája, hogy miután 1899-ben Bánffynak le kellett mondania, Sturdzának is mennie kellett, mert kiderült a magyarországi románokkal kapcsolatos összejátszásuk. Ezeket a tapasztalatokat ekkortájt érlelhette I. C. Brătianu, liberális pártpolitikus a következő közismert szólás-mondással: „Szeretem Erdélyt, de erdélyiek nélkül.”⁷

A kor és a térség többé-kevésbé morbid kedélyessége még így ellensúlyozta a kor és térség tragikus mivoltát: az emberi és nemzeti szabadságjogok megsértését, és az ezzel való hatalompolitikai játszadózást.

A román politikai körökben a csalódások belső harcokhoz vezettek, a meghasonlás pedig a létszorongást erősítette a Kárpátokon innen és túl. Jellemző a hangulatra az, ahogy 1906 novemberében Vasile Pârvan, a kiváló régész, azt fejtegette a passzivizmust helyeslő Nicolae Iorgának, hogyha felerősödnek a magyarosító törevések, nem lévén olyan román kultúra mint a lengyel, sőt a román „félkultúra [...] néhány éven belül a pusztulásba visz. Inkább középkori pásztorok legyünk, mert akkor nem semmisülünk meg.” A kiút: a politikai egység. „Mindegy, hogy ők jönnek hozzánk, vagy mi megyünk hozzájuk, ha megvalósulnak a Gross-Österreich-féle eszmék.” Ehhez: „Nekünk ember kell, nem pártok.” Bismarck-szerű politikusra van szükség – hangoztatta Pârvan, aki a dáko-román misztikát próbálta valamiféle pótvallássá emelni.⁸

Gross-Österreich azaz, Nagy-Ausztria, nem más mint a föderalizált Habsburg Birodalom. Legismertebb XX. századi ideológusa román: Aurel C. Popovici, aki az orvosi pályát cserélte fel az ideológuséval, és az 1890-es években Replica című vitairata miatt kénytelen volt távozni Magyarországról. 1906 elején adta ki Lipcsében „Nagy-Ausztria Egyesült Államai” című művét. Elméleti része sajátos keveréke a XIX. századi nemzetiségkultusz és a XX. században kiteljesedő rasszizmus felé mutató elemeknek. A kor rasszistáira (Gobineau, Chamberlain, Paul de Lagarde, Le Bon) hivatkozva fejtette ki nemzetiség koncepcióját, amelyben a hangsúlyt az összetartozás tudatára és az együttélés akaratára helyezte. A magyar nemzetiségi politikát nem azért bírálta, mert emberi jogokat sért és ellentmond a polgári demokratikus fejlődés követelményének, hanem azzal riogatott és érvelt egyben, hogy a magyarosítás (ami „nevetéses utópia”) degenerálódáshoz vezető és részben már azt eredményezett fajkeveredéshez

vezet. (Ez utóbbira a magyarországi zsidókat hozta fel példaként, bár ennyi erővel felhozhatta volna Hunyadi Mátyást vagy Oláh Miklóst is.)

Popovici a Monarchiát 15 etnikailag lehetőleg tiszta „nemzeti államra”, „nemzetpolitikai egyéniségre” bontotta volna. A román Erdély magába foglalta volna a Bánság, Bihar és Bukovina románlakta részeit. A Székelyföld önálló állam lett volna, míg a román Erdélyhez tartozó szászok jogait az 1868-i nemzetiségi törvényhez hasonló rendelkezés biztosította volna. A bécsi központi hatalmat és kormányzatot megszilárdította volna, „nemzetközi” közös nyelvként a németet ismerte el. Ez a mű több volt, mint játék a szavakkal. Az időközben színrelépő új nemzedék számára részleges politikai program.

A századforduló után színrelépő politikus garnitúra legkiemelkedőbb egyénisége Iuliu Maniu, atyai ágon Simion Bărnuțiu úkunokaöccse. Vérbeli ügyvéd-népvezér. Ha arra gondolunk, hogy milyen következetesen ragaszkodott bizonyos jogi formulákhoz, és mindenekelőtt az alkotmányos formák tiszteletben tartásához, akkor azt mondhatjuk, félig-meddig magyar típusú politikus. 1892-ben titkon kelt át Kárpátokon, hogy részt vegyen a Kulturális Liga kongresszusán, és közben esküt tett a román ügy győzelmét célzó „forradalomra, melyet előkészítünk”. Később hirdette is, hogy 1848-ban a balázsfalvi nemzeti gyűlés szabadította fel a jobbágyokat. Míg Maniu ereje hallgatni tudásában is rejtett, a másik vezéregyéniség Alexandru Vaida-Voevod bekerült a trónörökös, Ferenc Ferdinánd bizalmasai közé, aki arra készülődött, hogy visszatér a birodalmi centralizáció hagyományához. Vaida-Voevod, ez „a vér szavára” egykor hallgató orvostanhallgató pragmatikusan machiavellista modern jelenség volt. Kacérkodott az antiszemitizmussal is. Amikor Bécsben a különböző nemzetiségű egyetemi hallgatók a magyar millennium kultusz ellenében nyilatkozatot állítottak össze, ebben gondosan elhallgatta a magyarok törökellenes harcait, és az őt ezen valótlanúságra figyelmeztető szerb kollégát így oktatta ki: „A magyarok állandóan hamisítják a történelmet. Hagyd, hadd helyesbítsenek. Mi legitím védekezésben vagyunk.”⁹ Kővár-vidékén pedig Rákóczi harcainak emlékével, a kuruc pro libertate jelszóval mozgósította a javarészt kismemesi eredetű román választókat.¹⁰

A Román Nemzeti Párt az országgyűlési képviselő választásokon a papírforma szerint várhatóan is rosszabbul szerepelt. 1905-ben 40 mandátumra számítottak, de csak 8 jött be. Bár 1906-ban 18 választókerületben győztek, 1910-ben csak 5 képviselőjük került be, miközben kormánypárti programmal 9 román foglalhatott helyet a parlamentben. A legkülönbözőbb kihívásokkal kellett szembenéznük. A legnagyobb kihívást a magyar uralkodó pártot újjászervező és 1913-tól miniszterelnökséget vállaló gróf Tisza István személyisége és politikája jelentette. Míg az apa, Tisza Kálmán – aki 1875-től 1890-ig uralta a politikai életet, mint miniszterelnök – cinikus játékmester volt, a mélyen vallásos fiú – a liberális református irány híve – az eleve elrendeltség tudatában és eltökéltségével próbált úrrá lenni azon a válságon, amely a modernitás következménye is volt. Szakított a sovinizta frazeológiával, céltudatosan törekedett a dualizmus megszilárdítására, magyar-román összefogást hirdetett a két nép történelmi egymásrautaltságára hivatkozva. Tisza – a nem magyar nemzetiségek világában – a román nemzeti mozgalmat és társadalmat tartotta a legkoherensebbnek és legkevésbé integráltnak az országos társadalom egészébe. Ezért nem az egymással szembenálló pártokat követő szerbekkel és a gyengébbnek látszó szlovákokkal, hanem a románokkal próbált tárgyalni, miután a szászokkal sikerült megegyeznie, és azok képviselői a kormánypártban foglaltak helyet. Azt akarta elérni, hogy a románok is a szászokhoz hasonlóképpen járjanak el.

Tisza elődjének keménykedései némileg előkészítették a terepet. Különösen az Apponyi Albert javaslatára 1907-ben hozott iskolatörvény, amely előírta a tanítók fizetésemelését, és

mivel az iskolát fenntartó egyháznak és falunak nem volt elég ereje ennek biztosítására, el kellett fogadni az államsegélyt. Az iskoláknak nyújtott állami segítség fejében az állam a tananyag kialakításába is beleszólt; abban az esetben, ha egy iskolában a magyar tanulók száma meghaladja az 50%-ot, előírta a magyar tannyelvet. Az értelmiségiek úgy érezték, hogy a lex Apponyi a tanítókat a fizetésemelés révén elidegenítette a Román Nemzeti Párttól, amely még a néppel való kapcsolatait is elvesztette. Ugyanakkor a román nyelvterület peremén a magyar asszimiláció erősen érvényesült. Mindez például arra ösztönözte a Memorandum kidolgozásában részt vevő Vasile Mangrát, hogy Tisza mellé álljon, és így nyerje el az aradi püspökséget. Jellemző, hogy a magyarságtól való elhatárolódásban oly nagy szerepet játszó Ioan Slavici is ezt a politikát kezdte támogatni, sőt még a Memorandum összeállításában legnagyobb szerepet játszó Eugen Brode is.

A hajdani tribunistáé hagyományt viszont – a hivatásos politikusok legnagyobb bosszúságára – az ún. acélos fiatalok karolták fel, a legfiatalabb nemzedék tagjai, élükön Octavian Gogával. Ady Endre később „óromantikus”-nak, „kótyagos román Kisfaludy Károlynak” nevezte őt, valójában a modernitás elleni lázadás sajátos alakja, aki Raszkolnyikov indulatával bontott zászlót, és – mint vélte – Petőfi Sándor szabadságkultuszának jegyében. Budapesten tanulta az egyetemen a modernebb konzervatív nemzet-kultuszt, de a magyar főváros számára Babilon, nem is magyar, hanem zsidó szülemény, a magyar kultúrának a hajdani irodalmi népiességgel való azonosítása és a magyar kultúrának zsidó meghamisításáról szóló tézise politikai manőver is volt. Antiszemitizmusa a magyar modernitás ellen irányult. Elzárkózási reflex. Jellemző, hogy bár szülőfaluja, Resinár mintegy 20 km-re feküdt az Olttól, az Oltról szóló – imigyen záruló: „Menjünk más országba” – versét úgy írta Pesten, hogy még csak a Dunát látta.

Az első világháború előtt nemcsak a román világban, hanem körülötte is megváltozott a légkör. Jobbról és balról egyaránt feltárult az együttműködés lehetősége. Tiszával háromszor is tárgyaló asztalhoz ültek a Román Nemzeti Párt vezetői, akiknek még a belső frakciókat is fel kellett számolniuk, de még így is tartaniuk kellett attól, hogy kiegyezésüket a radikálisok kijátszák ellenük. A trónörökös magatartása is ingadozott, hol szorgalmazta a magyar-román kiegyezést, hol úgy nyilatkozott, hogy nem kell feltétlenül megegyezni, miből kiderül, egyelőre nem jött volna jól neki a magyarországi nemzetiségi béke, mert ennek hiányában mindig elő lehetett állni azzal, hogy többet is el lehetett volna érni. Közben mindkét fél az átmeneti megoldásokat véglegesnek szánta. A román fél például általános választójogot követelt, annak elmaradása esetén pedig azt, hogy a magyar fél garantálja megfelelő számú román képviselő mandátumhoz jutását. Ezt Tisza antidemokratikus és liberális szemlélete eleve kizárta, mint ahogy azt is, hogy a területi autonómiára vágyó románoknak elfogadja azt a követelését, hogy a megyei határokat az etnikai elv alapján húzzák meg. A választókerületek átalakításába viszont már belement és a közigazgatásban a román nyelvhasználat igényét is elfogadta, valamint egész sor apró követelést. 1914 februárjában a tárgyaló felek beletörődtek az eredménytelenségbe. Valeriu Braniște még azt az áthidaló javaslatot tette, hogy azokról a kérdésekről tárgyaljanak, melyekben már elfogadták a megoldás lehetőségét, de később el kellett ismernie, a kudarc oka: „Tisza azt kérte, hogy végleg mondjunk le politikánk nemzeti jellegéről”,¹¹ mármint arról, hogy később megpróbálják továbbfejleszteni az elért eredményeket. Erről pedig azért sem akartak lemondani, mert közben Románia megerősödve került ki a balkáni háborúkból, és okkal lehetett a támogatására számítani. Igaz – Ferenc Ferdinánddal szemben – a román Károly király egyértelműen a megegyezést javasolta, már azért is, hogy Románia és a Hármasszövetség

ség viszonyát ne zavarja ilyen magyar-román viszály, minek forrása a mereven értelmezett nemzeti állam és a soknemzetiségű valóság ellentmondása.

Az első világháború még jobban felértékelte Románia szerepét. Az Antant és a Központi Hatalmak valóságos versenyfutásba kezdtek Románia kegyeiért. Az előbbi az Osztrák-Magyar Monarchiából ígért mindent, mit akar, az utóbbi pedig Oroszországból Besszarábiát. Románia pedig nem titkolta, hogy szövetségesi hűségét a magyarországi román kérdés megoldásától teszi függővé. Ezek után a német diplomácia is sürgette Tiszánál a megoldást, miközben Vaidának Berlinben – Popovici terveihez hasonló – román nemzeti autonómia kialakításához való ragaszkodásukat hangsúlyozták. Maniu viszont már 1915-ben megjósolta egy besúgónak, hogy Románia Ausztria-Magyarországra támad, és a román nemzeti egységhez fűződő vágyait sem titkolta. 1916 augusztusában Románia abban a reményben, hogy majdnem a Tiszáig terjedő területet kap majd, az Antant oldalán lépett be a háborúba és seregei mélyen be is hatoltak Erdélybe. Itt azonban nem robbant ki román népfelkelés, a Román Nemzeti Párt hangadóinak nagy része is hűségnyilatkozatot tett a Habsburg Monarchia iránt. A románok, akár a Monarchia többi népei hatalmas áldozatokat hoztak. Sőt, számukra még fájdalmasabb volt a testvérháború, mely sokak számára feloldhatatlan lelki konfliktust jelentett, bár a hadvezetés igyekezett nem románokat küldeni erre a hadszíntérre. A román királyi hadsereget német segítséggel – óriási veszteségeket okozva neki –, kiszorították és Romániát külön békére kényszerítették. Vaidát és híveit még az is irritálta, hogy 1918 tavaszán a Monarchia – elsősorban Tisza befolyásának köszönhetően – nem akart megszegyenítő békét kötni, és csak jelentéktelen határsávot csatolt el Romániától. Ilyen feltételek között az egyetlen öröme az adott alkalmat, hogy Tisza még korábban, 1917-ben lemondott. Hiszen mint Vaida-Voevod emlékezett rá, ő – mármint Tisza István – volt „ügyünk legmakacsabb ellensége, ugyanakkor az egyetlen ember a Monarchiában, aki tudott beszélni. Elvesztvén a hatalmat, konkurensei elképzeléseinek és érdekeinek a káosza következett, a 48-as hazafiaskodók ellene irányuló gyűlölködése és a doktrinerek ostobasága, mit megkoronázott a tudós szociológusok grandomániája és a tömeg tudatlansága,”¹² majd pedig – folytatja Vaida-Voevod sok iróniával – a „degenerált Károlyi” Mihály gróf,¹³ „azért hogy becsvágyát kielégítse, Magyarországot szakadékba taszította”¹⁴ amikor 1918. októberének utolsó napjaiban a világháború szenvedései következtében elharapózó népharag szabályosan elseperte a régi rendszert.

Alexandru Vaida-Voevod emlékezéseiből azért idéztünk, hogy érezzük a térség és a románság életében sorsdöntő események során megerősödött lelki állapot összetettségét, mely a mai napig jellemző. Az idézett ítéletet áthatja a demokratikus alternatívának kijáró indulat, benne a kastélyba készülődő polgári elit antiarisztokratizmusa. Jellemző, hogy az emlékező Vaida-Voevod – aki a magyar irodalmat a német irodalom talmi utánzatának tartotta – a világtörténelem folyásán elmélkedve 46 kivételes egyéniségből – Nagy Sándor, Dzsingisz-Kán, Hitler, Rousseau, Chamberlain mellett – négy magyart nevezett meg, ezek: Kossuth, Tisza, Petőfi és Ady, a magyar forradalom költője.¹⁵

Kétségtelen a baloldaltól jövő demokratikus perspektíva lassan körvonalazódott, és inkább az irodalomban és társadalomtudományban, mintsem a politikában. Ady Endre 1908-ban – miközben azt hangsúlyozta, hogy „Dunának, Oltnak egy a hangja” – így tette fel a mozgósító kérdést:

Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.

Hiszen gyalázatunk, keservünk
Már ezer év óta rokon,
Mért nem találkozunk süvöltve
Az eszme-barrikádokon?

Magyar részről a „találkozás” eszmei alapjait Jászi Oszkár próbálta felvázolni. 1912-ben kiadott klasszikus művében – A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés – ma is aktuális érvénnyel elemezte a kisebbségbe szorított ember keserveit. A demokrácia „megdöntené a feudalizmus kizárólagos uralmát; a nemzetiségi középosztály tagjai is méltányos számban részt vennének az összes hivatalokban; a kényszermagyarosítás megszűnnék: az iskola és az adminisztráció mindenütt a nép nyelvi és kulturális igényeihez alkalmazkodnék”.¹⁶ A nemzetiségi kérdés illetően megoldása a magyar függetlenség alapja, a nagybirtok lebontása nyomán nekilendülő fejlődés, az iparosodás és a gyors urbanizáció az integrációt segíti elő, hogy aztán megvalósuljanak az Európai Egyesült Államok – fejtegette Jászi Oszkár.

A dunai patriotizmus ezen látomásának a jegyében állt az októberi magyar forradalom élére a világháborút kezdettől fogva változó hévvel ellenző Károlyi Mihály, egy Dosztojevszkij-féle hős – talán „a félkegyelmű” Miskin herceg – jóhiszeműségével és elszántságával. Az amerikai elnök W. Wilson híres pontjaira hivatkozott, amelyek a nemzeti önrendelkezést helyezték kilátásba és leszögezték – bölcs kétértelműséggel – hogy Ausztria-Magyarország népei számára biztosítani kell az „autonóm fejlődést”, valamint „helyet a nemzetek között” – mi egyaránt jelenthette a Birodalom és Magyarország föderalizálását és felbontását. A magyar forradalom kormánya az ország demokratikus föderalizálására hajlott. De sem ez, sem a társadalmi reformok: általános választójog, földreform programja nem tudta elejét venni az ország feldarabolásának.

A románok a maguk erejével és módján akarták a demokratikus programot megvalósítani immár Románia kereteiben. Vaida-Voevod már október derekán bejelentette a magyar parlamentben, hogy a románok élni fognak önrendelkezési jogukkal. A magyar nemzeti tanácsokhoz hasonlóan ők is nemzeti tanácsokat, majd nemzeti gárdákat hoztak létre, és november 9-én felszólították a magyar kormányt, hogy adja át a szuverenitást az ország keleti részei fölött.

Jellemző, hogy Goga már 1914-ben úgy nyilatkozott Jászi Oszkár elképzeléseiről, „azért demokratizál, hogy aztán kolonizálhasson minket”.¹⁷ A magyar tudós aztán a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztereként 1918. november 13-14-én Aradon tárgyalta a Román Nemzeti Tanács vezetőivel. De hiába fejtette ki elképzeléseit a dunai Svájcra, időközben megérkezett Iuliu Maniu és a kérdésre, hogy mit is akarnak a románok, kimondta: „Teljes elszakadást.” Az események mintha jól összeállított forgatókönyv szerint peregtek volna. A hivatalos politikai élet alatti politikai világban felnőtt román politikusok jó vezetőknek bizonyultak. Együttműködtek a romániai kormánnyal, mely a korábbi különbéke miatt került nehéz helyzetbe, és az Antant nem kívánta elismerni korábbi ígéreteit. Vigyáztak a rend fenntartására, keményen léptek fel a földfoglaló parasztmozgalmak ellen, saját javaik biztosítása érdekében, és azért is, mert tudták, hogy ez a győztes hatalmak számára ügyük megítélésakor milyen fontos lehet, miközben a magyar kormánynak a mindennapi anarchiával kellett szembesülnie. November 24-én a Román Nemzeti Tanács a helyi tanácsokat körlevélben szólította fel, hogy minél több községben „proklamálják a feltétel nélküli csatlakozást a Román Királysághoz,” azért is, hogy elkerüljék a magyar kormány által várhatóan kért népszavazást.

1918. december 1-re Gyulafehérvárra népgyűlést hívtak össze. Az előértekezleten még Vasile Goldiș azt javasolta, hogy Erdély addig valamiféle autonómiát élvezzen, amíg az

alkotmányozó nemzetgyűlés nem dönt másként, melyen egyébként a magyarok és németek is képviseltetik magukat számarányuknak megfelelően. Tartani lehetett ugyanis a regáti politikai elit – kortárs kifejezéssel: oligarchia – nyomasztó hegemóniájától és a történelmi lelkiismeret arra ösztönzött, hogy amit a románok méltán számon kértek a magyaroktól, azt most ők nekik megadják. Végül kompromisszumos megoldás született. A nagy nemzeti gyűlésen, ahol a hagyomány szerint mintegy 100 000 ember vett részt, kimondták az erdélyi, bánági és magyarországi románok egyesülését Romániával. Továbbá azt, hogy az ideiglenes autonómia az általános választójog alapján választandó alkotmányozó gyűlésig fennmarad. Meghirdették „a teljes nemzeti szabadságot az együttélő népeknek”, leszögezve, hogy számuk arányában képviseltetik magukat a közigazgatásban, a kormányzatban és az igazságszolgáltatásban. A román nemzeti mozgalom következetes volt saját értékeihez, másnak is meg akarta adni, amit magának követelt. Beteljesült a nemzeti egység látomása és programja. Jellemző, hogy a gyulafehérvári nemzeti gyűlésen alakult ideiglenes kormány szerepét játszó Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent), amelynek Iuliu Maniu lett az elnöke, „átmeneti időre” az 1868-i nemzetiségi törvényt vezette be.¹⁸ De az ily módon ígéretes kezdet után vajon beteljesülhetett-e az „együttélő népeknek” szóló ígéret? Vagy csak történelmi szerepcserére került sor?

Jegyzetek

1. Idézi Jancsó Benedek: A román irredenta mozgalmak története. Bp. 1920. 284.
2. Alexandru Vaida-Voevod: Memorii. I. Cluj-Napoca, 1994. 68.
3. Ioan Slavici: Mara. Buc. 1954. 54.
4. Valeriu Braniște: Amintiri din închisoare. Buc. 1972. 188.
5. Braniște: i.m. 187., 215., 240.
6. Vaida I. 42.
7. V. ö. Braniște: i.m. 56.
8. Vasile Pârvan: Corespondența și acte. Szerk. Alexandru Zub. București, 1973. 25-26.; Biblioteca Academiei Române, București, Corespondența lui Nicolae Iorga, vol. 99. nr. 59.
9. Alexandru Vaida-Voevod: Memorii. IV. Cluj-Napoca, 1998. 60.
10. Vaida-Voevod: Memorii. I. 116.
11. Braniște: i.m. 459.
12. Vaida-Voevod: Memorii. IV. 131.
13. Vaida-Voevod: Memorii. I. 151.
14. Vaida-Voevod: Memorii. IV. 25.
15. Vaida-Voevod: Memorii. IV. 144.
16. Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912. 513.
17. Idézi Peter Haslinger: Arad, November 1918. Wien - Köln - Weimar, 1993. 63.
18. Iuliu Maniu: Patria de lux. [h.n.] 2001. 16.